

שבעה ילדים בריאים וחכמים ילדה אמו.

את אטקה, את חנה, את מיכאל, את יוסף, את מרדכי, את שלמה ואת משה.

אם מסורה היתה, אשה טובה, ביתה מלא ילדים ותמיד פתוח לכל ריכפין. הבית היה מסורתי. אביו, כמו רוב תושבי בוריסלב, עבד בתעשיית הנפט. כאשר פרצה המלחמה היה משה רק בן 15. הגרמנים גם באו וגם עזבו וגם חזרו בשניה. בין כל אלה, בין השלטון הרוסי לגרמני, עשו האוקראינים שמות ביהודים. בפוגרום הראשון שעשו האוקראינים ביהודים נרצח אחיו הבכור, מיכאל.

מיכאל היה הקורבן הראשון, אבל לא האחרון. אחרי שהכל נגמר, כעבור 5 וחצי שנים, נותרו בחיים רק משה ואחיו מרדכי שהצליח לברוח לרוסיה. מכל תשע הנפשות, רק הם שניהם. כאמור, חזרו הגרמנים לבוריסלב וזה בשנת 1941, עם פלישתם לרוסיה, הרגישו היהודים מיד את נחת זרועם. מה עוד שהיו להם עוזרים נאמנים – האוקראינים. התחיל השוד והגזל, חטיפות, השפלות, רציחות. בעוד הם מתגוררים בביתם היפה, עוד בטרם ימי הגיטו, בא מלאך המוות הגרמני והתדפק שוב על דלתם. בשעה 2 בלילה הגיעו אל ביתם אוקראינים ונטלו עימם את אביו ואת אחיו שלמה. עם אור הבוקר הלכה האם למשטרה לברר את גורל יקיריה. כאשר לא שבה אל ביתה הלכה חנה אחותו גם היא לברר מה קרה. איש לא חזר משם.

זה היה ביום 28 בנובמבר 1942. אחרי שאספו מספיק אנשים לפי תוכניתם השטנית, הוציאו את כולם אל היער וירו בהם לתוך הבור... כך מתחת לשמים כחולים נורו כולם, אחד אחד, גופותיהם נערמות בכור שהוכן מראש.

אבא, אמא, שלמה וחנה. על שפת הבור נשארו בגדיהם. אחרי שהבור כוסה, התפזרו הרוצחים, בודאי עייפים אחר יום של עבודה. ובמקום רק שקט נורא, איוושת צמרות העצים וציוץ ציפורי היער.

בשל ריבוי מעשי הרצח, אין משה יודע בדיוק באיזה בור נמצאות עצמות אהוביו. האם היה זה ביער טוסנוביצה (Tusnowice)? או שמא ביער מרוז'ניצה (Maroznice)? כעבור זמן מצא משהו את תמונתו של אחיו מיכאל (שנרצח ראשון) ליד הבור ביער מרוז'ניצה.

משה גם אינו זוכר אם בכה הרבה. היום נדמה לו שההתרגלות למוות היתה מהירה כמו המוות עצמו.

עכשיו נותרו רק יוסף, אטקה והוא עצמו. דרך אגב, בתחילת המלחמה ברח יוסף מזרחה, אבל חזר הביתה שבע נדודים, בטוח שבביתו הוא הכי מוגן. בשנת 1943, שנה בה חרושת המוות פעלה במלוא הקיטור, נלקח יוסף מביתו. במקום האיסוף, בקולנוע קולוסאום פגש רבים מיהודי העיר. כחודש ימים הוחזקו שם הנתפסים ובסוף הובאו ליד בית המטבחים ונרצחו כולם כאיש אחד. 600 יהודים.

אחרי יוסף בא תורה של אטקה, הנפש היחידה שעוד נותרה לו. עד היום אין הוא יודע איפה היא נרצחה. באינו משבע המיתות השטניות מסרה את נשמתה.

משה עוצר קצת את שטף דבריו. הוא מרגיש מחנק בגרון ועיניו נוצצות. כל כך הרבה שנים עברו מאז וכאבו טרי עדיין. עכשיו היה כבר בודד בעולם האכזר וידע שרק נס יצילו מוות. והוא מאוד רצה לחיות, עדיין היה צעיר ובריא וכל הרציחות לא הצליחו לכבות בו את התאוה לחיים.

כאשר חוסל הגיטו נשלח לעבודה ב"קושרי", מחנה עבודה שהיה מחוץ לגיטו. המצב החדש שנוצר: העובדים שוכנו בצריפי עץ, בהם סודרו דרגשים לאורך הקירות בשלוש קומות. המזון שסופק להם יכול היה להשאירם בינתיים בחיים. המקום גם לא היה סגור באופן הרמטי, אפשר היה לצאת משם בקלות יחסית, אבל לא היה לאן. לברוח ממחנה עבודה, בו סופק מזון והיתה בו מיטה להניח את הראש ולהפקיר את החיים לחסדי האוכלוסיה הפולנית-אוקראינית, העויינת היה מעשה התאבדות. אבל ככל שעבר הזמן והחיים נעשו קשים יותר, החלו רבים מהם לסור אחר מוצא כלשהו. היו כאלה שהתגנבו אל היער והכינו שם בונקר לעת צרה. ידעו שאם יצליחו להכין מקום, כלומר בונקר תת־קרקעי, וגם לצבור קצת מזון, יוכלו אולי להינצל עד בוא המשחררים. משה גם הוא החל בהכנת בונקר. בחלוף הזמן הצליחו האנשים לצבור גם נשק.

יום אחד כאשר חזר מהיער, לקחו אותו השוטרים היהודים והביאוהו אל ראש המשטרה, שהיה גם הוא יהודי בשם אייזנשטיין ואלק. היהודי הזה היה ידוע כמשתף־פעולה עם הגרמנים. אייזנשטיין העביר את משה ליד הגרמנים.

אלה האחרונים רצו לדעת אם יש לו בונקר ביער (כנראה שהיה מי שהלשינו). משה העמיד פני תם. הוא אינו יודע מה רוצים ממנו, אין לו שום

בונקר, אינו יודע למי יש בונקר, מה הם בכלל רוצים ממנו? אחרי שקיבל מכות רבות, לקחוהו לכרכרה והביאו אותו לוולקנה (Wolanka), שכונה של בוריסלב למשרד אחר של חוקרי משטרה גרמנית. הכניסו אותו לתוך מרתף ועזבוהו למחשבות נוגות, לפחדיו, להלמות ליבנו.

אז בא מקרה עיוור והציל אותו. למשה היו שני שמות משפחה (הוא טוען שלרוב יהודי המקום היו שני שמות משפחה). האחד הנדלר והשני לינהרד. הסתבר שבבוריסלב היה עוד יהודי בשם זה והחוקרים מיהרו ואסרו את לינהרד השני גם כן. הגרמנים העמידו אחד מול השני ודרשו משניהם להודות. משה טען בעקשנות שאין לו שום בונקר. היהודי השני אמר למשה:

"הרי יש לך בונקר, למה אינך מודה?" משה המשיך להכחיש. הגרמנים לא טיפלו בהם בכסיות משי. שניהם הוכו ונדרשו להודות מיהו הלינהרד שבה לו בונקר ביער. בסוף הוציאו את השני להורג. את משה השאירו בחיים. זה היה בלילה ומשה שמע שמוציאים את היהודי מתאו. בפחד נורא ידע שגם תורו יגיע. הוא לא ידע, שאנשים בחוץ ניסו לשחד את השוטרים למען ישחררו אותו.

היה זה בשבת אחת אחר הצהריים. הוא שמע שדלת תאו נפתחת. על הסף עמד שוטר וכישר לו שהוא חופשי ללכת. משה היה כבר במצב גופני קשה מאוד, פצוע, כאוב, אבל השמחה על שיחרורו איימה לפוצץ את בית חזהו. האנשים אותם פגש בחוץ ככו למראהו הנורא. שוב עבר זמן מה.

ביום 13 באפריל 1944 הוציאו הגרמנים מה"קושרי" ("Koszary") כ-600 יהודים ושלחו אותם לגיטו פלשוב, ליד קראקוב. משה היה ביניהם.

מ"בית ההבראה" החדש היה יוצא עם קבוצת גברים לעבודה במחצבה. זאת היתה עבודה מפרכת, מה עוד שהמוזן הדל החליש את הגוף עד לגבול היכולת האנושית. בסמוך, ממש מעל המקום בו עבדו, התגורר מפקד המחנה. מלבד העיסוקים האחרים, היה לו תחביב מיוחד. בעומדו ליד החלון היה יורה בעובד שלדעתו התרשל בעבודה. משה השתדל מאוד לא לפגור אחר אחרים. הסיבה? כבר אמרנו, הוא רצה לחיות!

משם הועברו למכרות מלח בויליציקי (Wiliczki). כעת נלקחו מהם גם אור השמש וגם האוויר הצח. מעטים עוד האמינו שאי פעם יצאו מציפורני הנאצים בחיים.

כעבור עוד חודש הועברו חזרה לגיטו פלשוב (Plaszow). לא עברו אלא יומיים והעבירו אותם למאוסהאוזן, הפעם לשבועיים. ושוב "טיול" על פני

אוסטריה היפה, בתוך קרונות לבהמות. הפעם הגיעו לסאן ואלנטיין, שם עבדו בבית־חרושת לנשק.

כל העברה כזאת היתה מלווה בחשד נורא שהפעם... מובאים אל המוות. בכל פעם היתה חרדה, הלמות לב ופיק ברכיים. איש לא יכול היה לנחש איזו המצאה שטנית יש הפעם למעניהם.

בסאן ואלנטיין, נזכר משה, תנאי החיים, שהיו קשים מאוד, עוד הלכו והורעו. הגרמנים חילקו אותם ליהודים ולא יהודים וכדרכם עשו את חיי היהודים קשים מנשוא. היה להם טכס מיוחד של רחצה. היו אלה ימי חורף, חורף אירופי קשה, והיה עליהם לרוץ עירומים לכיוון חביות המים הקרים למרחק של 200 מטר, לטבול במהירות ולחזור עירומים ורטובים אל הצריף. שם היו מתנגבים בחולצה היחידה שהיתה לכל אחד... הרבה אנשים שילמו בחייהם אחרי טכסי רחצה אלה.

גם מעצם חלוקת מזון עשו להם הגרמנים הצגה. כאשר נשאר קצת מרק בתוך הדוד, היו אומרים ליהודים לרוץ ומי שיספיק – יקבל... כמובן שהיתה מתחילה ריצה מטורפת והגרמנים עמדו מסביב והתפוצצו מצחוק... ההצגה המשפילה הזאת היתה חוזרת על עצמה פעם ועוד פעם.

"היה לי חבר שעבד במקום כספֶר", מתלהב פתאום משה, "הוא היה מספר גם גרמנים ובתמורה היה מקבל מזון משופר. החבר הזה היה לפעמים נותן לי קצת אוכל. היום אני בטוח שרק הודות לתוספת מזון זו נשארתי בחיים". גם מהמקום הזה הועברו, הפעם לאבנזה. במקום החדש הזה כמעט לא חילקו אוכל. העבודה היתה קשה, בייצור נשק. משה הועסק כחרט. בתי המלאכה היו בתוך מנהרה תת־קרקעית. רובם היו כבר רק שלדי אדם. אפילו לזעזוע אצל להם הכוח. אולי עוד ידעו לבכות בלילות, אולי רק להתפלל לבורא העולם. איש לא שמע את זעקת הלב ואלוהים לא שמע את תפילתם. ולא ידעו עד כמה קרובה הגאולה, והיא אכן באה ביום 5 במאי 1945. אל המקום הנורא ההוא הגיעו חיילים אמריקאים. הגרמנים שתיכננו לסגור את היהודים בתוך המנהרה ולפוצץ אותה, לא הספיקו...

משה, שהיה כבר בן 21, היה רק שק עצמות, נוטה למות. משקלו היה 40 קילוגרם.

למרבה הצער עדיין לא נגמרו כל צרותיו.

אחרי שידע שכוחותיו מתחילים לחזור אליו, והוא יכול לצאת לדרך, החליט לחזור לעיר הולדתו, לבוריסלב. בעומק ליבו קיווה למצוא שם את אחיו מרכזי שחמק מידי הגרמנים בתחילת המלחמה ומצא את עצמו בצד הרוסי.

הם היו עשרה בחורים, חבריו בני עירו שיצאו לדרך. לא הספיקו להרחיק לכת, כאשר נעצרו עליידי חיילים רוסים. בתשובה לשאלותיהם, סיפרו שהם ניצולי מחנות המוות. מהזן להזן, האשימו אותם הרוסים בבגידה מכיוון שעבדו בייצור נשק בעבור הגרמנים. הם נלקחו לקולחוז ליד העיר ורוצלב. במקום הזה היה בית חרושת לשמן. כפי שהבינו, שוב נשלל מהם החופש שזה עתה זכו בו.

למזלם פגשו במקום את אחד הממונים שהיה יהודי. אחרי שהלה שמע את סיפורם יעץ להם לברוח מהמקום בהקדם האפשרי.

הדרך אל החופש לא היתה קלה, אבל בסוף הרי הגיע. איש לא חיכה לו, איש לא שמח לשובו מהגיהנום. כאיוב התהלך על חורבות ילדותו, נעוריו העשוקים.

רק בשנת 1947 הגיע אחיו מרוסיה.

למשה חסרות מלים כדי לתאר את פגישתם. בחודש מרץ 1949 הגיע ארצה, אז כבר היה נשוי לאשה שגם היא פליטת השואה. למשה שני ילדים ו-5 נכדים, עליהם גאותו הגדולה.

עוד פעם אחת היה עליו לחזור אל גיא ההריגה, הפעם כאזרח ישראל. בחודש ינואר 1967, נקרא להעיד נגד איש הס.ס. שהיה מפקד מחנה העבודה (קושרי), שמו הילדנברמט. אחר גמר השמעת העדויות הוצא הנאצי להורג.

ואילו משה שלנו חזר אל ביתו בישראל, אל ימי העמל של יום יום. לפניו היתה כעת המטרה החשובה מכל: לגדל את ילדיו כאנשים חופשים, רחוקים מארמת אירופה, שם קרתה לעם היהודי הטרגדיה הגדולה של האנושות.